

Валерій Нечитайло
незалежний дослідник,
(Київ), Україна
nechitailo.valerii@meta.ua

Nechitailo Valerii
Independent researcher,
(Kyiv), Ukraine
nechitailo.valerii@meta.ua

ТЕОРІЇ ЩОДО ЕМІСІЙ УКРАЇНСЬКИМИ ГЕТЬМАНАМИ ВЛАСНИХ МОНЕТ

THE THEORIES ABOUT MINTING THE COINS BY UKRAINIAN HETMANS

Анотація

На початку ХХ ст. в нумізматичних колах України точилася активна наукова дискусія щодо імовірності карбування монет за ініціативи козацьких гетьманів. Проте таких грошових знаків не було виявлено, а неодноразові згадки про них у друкованих джерелах інформації залишаються лише підґрунтям для різного роду гіпотез. До монет, що могли гіпотетично бути карбованими за наказом Богдана Хмельницького, ми можемо умовно віднести імітації півтораків, виготовлених із застосуванням срібла. Плани Івана Виговського щодо карбування у Києві монети Великого князівства Руського, подібної до польсько-литовських монет, на жаль, не здійснились. Ми припускаємо, що монетами, карбованими від імені та за ініціативою Петра Дорошенка, могли бути монети середнього номіналу, виготовлені зі срібла. На наше глибоке переконання, незаперечним є факт емісії грошей за дорученням козацьких гетьманів, про що свідчить проведений аналіз новознайдених українських скарбів, у складі яких трапляються монети, ймовірно, карбовані гетьманами.

Припускаємо, що монетами, карбованими від імені та за ініціативи українських гетьманів, могли бути монети середнього номіналу, виготовлені зі срібла. Срібні підробки трояків та шостаків нами були введено до наукового обігу у складеному спільно з Є. Замеховським та І. Єрмаченко каталозі, присвяченому штемпельним різновидам монет цих номіналів. У названому виданні зібрано низку раніше невідомих нумізматичній науці різновидів цих монет з відтворенням оформлення окремих елементів поля та представленням варіантів легенди, даний каталог також дозволяє ознайомитися з фальшивими монетами зі срібла, підробленими за прототипом цих монет. На нашу думку, дані монети випускались у 1648-1658 рр., про що свідчить їх присутність у скарбових знахідках аж до 1690-х рр.

До монет, що гіпотетично могли бути виготовленими за наказом Богдана Хмельницького, ми можемо умовно віднести імітації півтораків, виготовлені із використанням срібла. Водночас ми розглядаємо срібні підробки півтораків як можливі результати емісії за наказом українських гетьманів, не виключаючи карбування частини цих монет і за ініціативою приватних осіб, як і більшості підробок, виготовлених методом нанесення поверхневого покриття. Аналізуючи новітні знахідки монет в Україні, ми виявили більше 500 штемпельних різновидів фальшивих солідів, емісія яких, вірогідно, була здійснена козацькими гетьманами. Так, зокрема, у скарбових комплексах, тезаврація яких датується 1660-ми рр., вирізняється півторака із датою «1622», який має високий хрест у зображенні держави та напис цифри «2», що не було характерним для півтораків державного карбування. Ми припускаємо, що монетами, карбованими від імені та за ініціативою Петра Дорошенка, могли бути монети середнього номіналу, виготовлені зі срібла.

Abstract

There was an active scholarly discussion in the numismatic circles of Ukraine regarding the possibility of minting at the initiative of the Cossack hetmans their own coins at the beginning of the 20th century. However, such coins have not been discovered, and multiple mentions of them in print sources of information remain only the basis for various hypotheses. To the coins, which could be hypothetically minted by the order of Bogdan Khmelnytsky, we can conditionally refer the imitations of poltoraks, made with the use of silver. Unfortunately, the plans of Ivan Vyhovsky to mint in Kyiv the coins of the Grand Principality of Rus', which were similar to the Polish-Lithuanian coins, have not materialized. We assume that the coins minted at the initiative and on behalf of Petro Doroshenko could be coins of average face-value, made of silver. In our deep conviction, the fact of the money emission on the assignment of the Cossack hetmans is indisputable, as evidenced by the analysis of newly found Ukrainian treasures, which includes coins, probably, minted by hetmans.

However, taking into account a drastic increase of numismatic treasure material, that was found by private searchers over the last almost 20 years, it has become possible to develop the issue of minting by Ukrainian hetmans their own coins. Although the results of official archaeological searches conducted on the sites of Cossack settlements, in the Bogoroditsky Fortress and at the place of the Battle of Berestechko, on the territory of the fortress in Zhabotin and on Khortytsia island, had not given science the finds of the desired own coin of Bohdan Khmelnytsky.

We assume that, apparently, coins minted at the initiative and on behalf of the Ukrainian hetmans could have been coins of average face-value made of silver. We have imposed silver false coins of trojak and shestak into scientific circulation in a catalog composed together with E. Zamekhovsky and I. Ermachenko, dedicated to the stamped varieties of coins of these nominals. There was collected a number of previously unknown numismatic science varieties of these coins with a reproduction of the design of individual elements of the field and the presentation of variants of the legend in this mentioned edition. This catalog also allows you to get acquainted with false silver coins, which were faked on the prototype of these coins. In our opinion, these coins were issued in the years 1648-1658, as evidenced by their presence in treasure finds up to the 1690s.

To the coins that could be hypothetically made by order of Bogdan Khmelnytsky, we can conditionally include imitations of poltorak, made with the use of silver. At the same time, we consider false silver coins of poltoraks as possible results of the emission on the orders of the Ukrainian hetmans. We also, not exclude the possibility of the minting of some of these coins and at the initiative of individuals, as well as most of the false coins made by the method of surface coating. Analyzing the latest findings of coins in Ukraine, we found more than 500 stamped varieties of false soliduses, the emission of which was made probably by the Cossack Hetmans. Thus, in particular, in treasure complexes, their hoarding dates from the 1660s. The poltorak differs with the date «1622», it has a high cross in the image of the state and the image of the figure «2», that was not characteristic of poltoraks of state coining. We assume that the coins, minted on the initiative and on behalf of Petro Doroshenko could be coins of average nominal made of silver.

We do not find reliable documentary evidence of the forgery of polushkas at the order of Danilo Apostol in the fund of the state archives, and the wide variety of known false coins, by the example of Peter I's polushkas does not allow us to establish a single illegal center for their production in the territory of the Hetmanate.

We do not find reliable documentary evidence of the forgery of polushkas at the order of Danilo Apostol in the fund of the state archives, and the wide variety of known false coins, for the example of Peter I's polushkas does not allow us to establish a single illegal center for their production in the territory of the Hetmanate.

In our opinion, the fact of money emission on behalf of the Cossack hetmans is indisputable, that was evidenced by the conducted analysis of new Ukrainian treasures, which includes coins, which, as their predecessors assumed, were minted by hetmans.

Ключові слова: Гетьманщина, грошовий обіг, грошова реформа, підробка монет, гетьманські емісії.

Key words: Hetman State, monetary circulation, monetary reform, coin counterfeiting, hetman coins.

На початку ХХ ст. в нумізматичних колах України точилася активна наукова дискусія щодо імовірності карбування за ініціативи козацьких гетьманів власних монет. Проте таких монет не було виявлено, а неодноразові згадки про них у друкованих джерелах інформації залишаються лише підґрунтям для різного роду гіпотез. До монет, що гіпотетично могли бути карбованими за наказом Богдана Хмельницького, ми можемо умовно віднести імітації півтораків, виготовлених із застосуванням срібла. Плани Івана Виговського щодо карбування у Києві монети Великого князівства Руського, подібної до польсько-литовських монет, на жаль, не здійснились. Ми припускаємо, що монетами, карбованими від імені та за ініціативою Петра Дорошенка, могли бути монети середнього номіналу, виготовлені зі срібла. На наше глибоке переконання, незаперечним є факт емісії грошей за дорученням козацьких гетьманів, про що свідчить проведений аналіз новознайдених українських скарбів, у складі яких трапляються монети, ймовірно, карбовані гетьманами.

Р. Шуст цілком справедливо вказує, що «десятиліття, яке передувало національно-визвольній війні українського народу під проводом Богдана Хмельницького (1648-1657), характеризується стабілізацією монетно-грошових стосунків на території Речі Посполитої. Це стало можливим завдяки поліпшенню економічного становища, пов'язаного зі зростанням обсягів виробництва товарної продукції, значна частина якої вивозилась за кордон, насамперед до країн Центральної та Західної Європи, більш цілеспрямованій монетарній політиці уряду»¹.

В історичній науці існують гіпотези, підтверджені архівними документами, про карбування монет українськими гетьманами. У другій пол. ХVII ст. – на поч. ХVIII ст. в Українській козацькій державі фальшивомонетництво досягло свого апогею, підроблялися майже всі найбільш популярні на грошовому ринку монети². У цей період на території Гетьманщини побутувала змішана монетна система, оскільки монети Західної Європи та Московії функціонували одночасно, цей факт знайшов своє відображення у тогочасній податковій документації³, хоча в другій чверті ХVIII ст. відбувається перерозподіл домінуючих позицій на користь російської обігової монети. Відповідно, прототипами для підробки монет були найпопулярніші монети як московського карбування, так європейського. У попередніх дослідженнях нами було визначено імовірність карбування монет українськими гетьманами та потрактовано даний часовий проміжок як VI-й період в історії грошового обігу України – «Польсько-Литовський ХIV-ХVIII ст.»⁴.

У праці В. Шугаєвського зазначено, що спроби українського гетьмана Богдана Хмельницького, «як видно, не мали успіху, і незабаром після нього знову зайшла мова про

¹ Шуст Р.М. Що носили в гаманцях козаки війська Богдана Хмельницького? Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле та сучасність. Львів, 2005. С. 213.

² Рябцевич В.Н. О чем рассказывают монеты. 2-е изд. Минск: Народная Асвета, 1977. 399 с.

³ Орлик В. М. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період. Кіровоград: Імекс ЛТД, 2007. С.43, 377; Орлик В.М. До питання методології досліджень проблем економічної історії Російської імперії. Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. Вип. 18. Київ, 2011. С. 59 – 64; Орлик В.М. Інформаційний потенціал WEB-ресурсів у нумізматичних дослідженнях (на прикладі монет держав Хрестоносців). Матеріали наукової конференції з міжнародною участю. Архівознавчі та джерелознавчі галузі знань: проблеми взаємодії на сучасному етапі. 14 березня 2013 р. Київ, 2013. С. 129 – 133.

⁴ Нечитайло В.В. Исторические периоды денежного обращения в Украине и их краткая характеристика. Нумизматика и фалеристика. № 2. Киев, 1997. С. 8.

українську монету, а саме польський уряд устами Беневського визнав раціональність окремої української монети і оголосив, що в Гетьманщині «деньги делать будут по обычаю княжества Литовского», а Гадяцькі статті передбачали окремих двір задля вибивання монет «в Киеве или где лучше». Цієї «милості» було надано туркам і Дорошенкові, який мав свій монетний двір у Лисянці та в Каневі, де Дорошенко вибивав «чехи» з і'мям короля Яна Казимира»¹.

Загалом В. Шугаєвський не підтримував гіпотезу про існування гетьманських монет, зазначаючи у своїй праці: «Спробую довести, що ніяких «властиво українських» грошових знаків у XVII віці не було. А я беру на себе сміливість взагалі відкинути вибивання монети Хмельницьким. На Правобережжі і Лівобережжі Україні було занотовано в науці більше сотні знайдених монетних кладів, що належать до 2-ї пол. XVIII віку, а також надзвичайно багато знахідок окремих монет з того ж часу, але ніколи ні в одному із кладів не трапилось ні одної монети, хоч би трохи подібної до вищеописаних московськими агентами, також не траплялось таких монет і в окремих знахідках»².

У 1920-ті рр. мала місце дискусія між В. Шугаєвським та професором М. Слабченком, коли останній, не погоджуючись із критикою В. Шугаєвського, впевнено підтримував ідею про існування української гетьманської монети, спираючись на тогочасні актові джерела³. Позицію М. Слабченка щодо існування української гетьманської монети підтримував М. Петровський. Учений вважав, що відсутність знахідок монет карбування Богдана Хмельницького не доводить того факту, що їх взагалі не існувало⁴. Проте монети з іменем Богдана Хмельницького (як і інших гетьманів) невідомі й дотепер, що свідчить на користь позиції В. Шугаєвського.

Свідчення роботи гетьманських монетарень знаходимо і в «Записке дьяка Григория Кунакова о добытых им в бытности в Польше сведениях касательно войны поляков с казаками в 1649 г., о сейме, о сотсоянни умов в Польше и проч.». У даному документі повідомляється про події в Україні, зокрема й щодо карбування Б. Хмельницьким монет: «А в Чигирині, де учинив Богдан Хмельницький минзу та гроші роблять, а на тих нових грошах на одній стороні меч, а на іншій – його Богданове ім'я»⁵. Щоправда, так званий свідок не наголошує на тому, що він бачив чи то сам монетний двір, чи виготовлені ним монети, а лише розповідає, як чув про це від інших осіб. Зазначена записка так само, як і публікація в «Gazette de France» за 21 грудня 1652 р., дала підстави українським дослідникам на початку ХХ ст. впевнено вести мову про те, що українські гетьмани займалися карбуванням монет. Проте головна проблема – що ж саме виготовлялось на гетьманських монетарнях? – вирішена не була.

М. Петровський піддав сумніву слова Григорія Кунакова, наголошуючи на тому, що у подальших актових джерелах немає жодних свідчень ні про відповідну реакцію царату на чутки про карбування власної монети в Україні, ні щодо вивчення обставин карбування грошей чи їхнього виявлення⁶.

¹ Шугаєвський В.А. До питання про грошовий обіг на Україні в XVII віці. Науковий збірник за 1924 рік. Записки Українського наукового товариства в Києві історичної секції ВУАН. Том XIX. Київ: Державне видавництво України, 1925. С. 55.

² Там само. С. 56-57.

³ Слабченко М.Е. Чи була в Гетьманщині своя монета. Науковий збірник за 1925 рік. Записки Українського наукового товариства в Києві історичної секції ВУАН. Том XX. Київ: Державне видавництво України, 1926. С. 64-66.

⁴ Петровський М.Н. Чи існувала на Україні власна монета за часів Богдана Хмельницького. Науковий збірник за 1925 рік. Записки Українського наукового товариства в Києві історичної секції ВУАН. Том XXI. Київ: Державне видавництво України, 1926. С. 120.

⁵ Котляр М.Ф. Грошовий обіг на території України доби Феодалізму. Київ: Наукова думка, 1971. С. 110.

⁶ Петровський М.Н. Чи існувала на Україні власна монета за часів Богдана Хмельницького. Науковий збірник за 1925 рік. Записки Українського наукового товариства в Києві історичної секції ВУАН. Том XXI. Київ: Державне видавництво України, 1926. С. 122.

До речі, в матеріалах про нумізматичне зібрання НІКЗ «Чигирин», опублікованих науковими співробітниками, не згадується щось подібне до окремих гетьманських емісій: серед монет скарбу з с. Вітове Чигиринського району, за повідомленням Н. Чигирик¹ та О. Маламуж, такі монети відсутні². У більш комплексній розвідці Я. Діденко про вивчення всіх скарбів Модерної доби, які містяться в колекції заповідника, подібне також не вказане³. Так само не ідентифіковано гетьманських монет у публікації Т. Немічевої, що дослідила нумізматичну колекцію ДІАЗ «Хотинська фортеця»⁴.

Ми підтримуємо позицію М. Котляра стосовно того, що тогочасні свідки козацької емісії могли сприйняти за монети Б. Хмельницького інші, схожі за описом монети чи рахункові жетони⁵.

Про етнографічне джерело, в якому згадуються монети Б. Хмельницького, повідомляє у своїй розвідці Г. Козубовський, цитуючи перекази, зібрані Марком Грушевським з села Суботова у 1897-1899 рр.: «А що кладі Хмельницького є багато у землі, то є /.../ На шляху /.../ виносить водою гроші, дукачі, намиста /.../ Гроші є і з баввонцем у короні – се мабуть польські позоставались, а то все з козаком на коні з пікою – все вже, мабуть, виробка часу Хмельницького. Є й гетьман з булавою на деяких. Махей Трегуб старий, Топчій, розказує, що як козакував у лісі /.../ та бачив знайшли у Тінках люди Хмельницького грошей золотих чимало й по проваллях і по ямах увалених то по могилах і у Суботові. Та се кісь инчі були – тоненькі, як луска з риби і жовті все – мабуть давніші се, бо за Хмельницького золото як жар червоне все було, скіко не доводилось бачити»⁶. Проте Г. Козубовський спростовує дану народну творчість, цілком аргументовано вказуючи, що згадані у переказі гроші є московськими мідними копійками царя Олексія Михайловича, які були карбовані у м. Москві (вершник із списом) та у м. Пскові (вершник із булавою). Проте Г. Козубовський цілком погоджується із тим, що в адміністрації гетьмана Богдана Хмельницького існувала нагальна потреба у карбуванні власних грошей, і не відкидає можливості карбування гетьманом, окрім дрібної розмінної, також і великої срібної (талера) та золотої (дуката) власної монети⁷.

Пошук монет, карбованих Богданом Хмельницьким, проводився і з-посеред монет, що перебували у гаманцях козаків, знайдених на полі битви під Берестечком, оскільки існувало припущення, що там могла опинитись монета, якою гетьман розплатився із найманцями перед баталією. Протягом 1970-1993 рр. на місці, де відбулась битва (район сучасних с. Пляшева та с. Острів Радивилівського р-ну Рівненської обл.), а також поблизу нашвидкоруч змайстрованої козаками при відступі переправи велися археологічні дослідження під керівництвом І. Свешнікова. Проте ні самим І. Свешніковим, ані його послідовниками не зафіксовано монет, які могли б бути віднесені до карбування Богдана Хмельницького. Серед археологічного матеріалу, знайденого під Берестечком, фігурують втрачені козаками гаманці, всередині яких містяться здебільшого рядові монети Речі Посполитої, а один гаманець містив, окрім монет, ще

¹ Чигирик Н., Лищенко А. Монетний скарб XVII ст., знайдений на Чигиринщині. Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Випуск 27. Київ: УТОПК, 2018. С. 116-119.

² Маламуж О. Скарб монет XVII ст. (з фондів НІКЗ «Чигирин»). Нові дослідження пам'яток Козацької доби в Україні. Випуск. 9. Київ, 2000. С. 74-80.

³ Діденко Я.Л. Середньовічні скарби в фондівому зібранні Національного історико-культурного заповідника «Чигирин». Могилянські читання. Частина 2. Доля музейних зібрань. Київ, 2006. С. 43-48.

⁴ Немічева Т. Монетні знахідки XVII століття з фондів ДІАЗ «Хотинська Фортеця». Тези доповідей II наукового семінару. Археологія Буковини: здобутки та перспективи. (м. Чернівці, 6 грудня 2018 р.). Чернівці: Технодрук, 2018. С. 62-63.

⁵ Котляр М.Ф. Грошовий обіг на території України доби Феодалізму. Київ: Наукова думка, 1971. С. 113.

⁶ Козубовський Г.А. Проблема карбування власної монети в Україні в XVII ст. Магістеріум. Археологічні студії. Випуск 6. Київ: Києво-Могилянська академія, 2001. С. 39.

⁷ Там само. С. 40.

й свинцеві кулі¹. Під час окремого спеціального дослідження нумізматичного матеріалу з Берестечка, проведеного Р. Шустом, також не було виявлено зразків гетьманських монет². Привертає увагу знахідка у одному із козацьких гаманців фальшивого талера провінції Брабант з Іспанських Нідерландів³. Очевидно, що дана тогочасна підробка не може бути ідентифікована як монета, карбована за наказом Богдана Хмельницького, найбільш імовірно, загиблій під Берестечком козак став жертвою тогочасних фальшивомонетників. Новітні розкопки місця Берестецької битви, проведені археологами Рівненського обласного краєзнавчого музею, лише розширюють у кількісному вимірі введені попередниками до наукового обігу прості й поширені в часи Хмельниччини дрібні обігові монети⁴.

Дослідник О. Войтюк звернув увагу на однаковий калібр артилерійських ядер, знайдених під час розкопок поля Берестецької битви та фортеці Самарь⁵. Це спонукало нас більш ретельно дослідити опубліковані монетні знахідки з розкопок фортеці, здійснених В. Шалобудовим. Проте серед знайдених археологами монет також фігурують найпоширеніші та прості монети Речі Посполитої, Московського царства та Російської імперії, серед яких неможливо виділити окремо групи гетьманських монет. Привертає увагу наявність серед знайдених монет старої підробки польсько-литовського півторака, а також шостака 1680 р., карбованого він імені Яна III Собеського, балтійських солідів королеви Христини, дротяних копійок Михайла Федоровича та севського чеха 1686 р.⁶ Також археологи В. Векленко та Д. Філімонов не вказують на присутність серед знайдених монет таких, які мали б ознаки гетьманських емісій,⁷.

Близько 70% солідів балтійських володінь Швеції дослідниками залишків фортеці в Жаботині було віднесено до фальшивих, що наводить деяких дослідників на думку про можливість локалізації гетьманського монетного двору⁸. Але, ймовіrnіш за все, археологи атрибували молдавські імітації солідів Христини, що були виконані в Сучаві як фальшиві монети. Василь та Сергій Пустовалові, досліджуючи монетні знахідки на о. Мала Хортиця, вказують на масове поширення обігових монет Речі Посполитої та Російської імперії⁹, а монет, які могли бути характерними для гетьманської емісії, ними не було виявлено.

Вагомим аргументом багатьох нумізматів довгий час була відсутність у скарбових знахідках монет, які могли б бути однозначно віднесені до гетьманської емісії. Такої позиції дотримувався не лише В. Шугаєвський, а також М. Котляр, стверджуючи, що «відсутність в українських скарбах другої пол. XVII ст. монет, які можна було б приписати Хмельницькому, вирішує справу не на користь цієї думки»¹⁰.

¹ Свешніков І.К. Розкопки на місці Берестецької битви. Тези пленарних і секційних доповідей (результати польових археологічних досліджень 1970-1971 років на території України. XV наукова конференція Інституту археології, присвячена 50-річчю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Одеса, 1972. С. 368-370.

² Шуст Р.М. Що носили в гаманцях козаки війська Богдана Хмельницького? Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле та сучасність. Львів, 2005. С. 219.

³ Там само. С. 220.

⁴ Войтюк О. Нові дослідження на полі Берестецької битви. Нові дослідження пам'яток Козацької доби в Україні. Випуск 25. Київ, 2016. С. 37.

⁵ Там само. С. 36.

⁶ Шалобудов В. Монети з розкопок та зборів на території Богородицької фортеці та її посаду в 2009 році. Нові дослідження пам'яток Козацької доби в Україні. Випуск 19. Київ, 2010. С. 110-111.

⁷ Векленко В., Філімонов Д. Археологічне закриття козацької Самарі XVI-XVII ст. Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Випуск 27. Київ: УТОПК, 2018. С. 125-134.

⁸ Ляшко Ю. Дослідження залишків житлової забудови XVII-XVIII ст. сотенного містечка Жаботина. Збірник матеріалів VI міжнародної науково-практичної конференції Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, присвяченої 150-й річниці від дня народження Михайла Сергійовича Грушевського (1866-1934). Археологія & Фортифікація. Кам'янець-Подільський, 2016. С. 184-185.

⁹ Пустовалов В., Пустовалов С. Знахідки монет на острові Мала Хортиця (Байда). Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Випуск 24. Київ, 2015. С. 140-143.

¹⁰ Котляр М.Ф. Грошовий обіг на території України доби Феодалізму. Київ: Наукова думка, 1971. С. 112.

Дійсно, процитовані вище матеріали офіційних археологічних пошуків, проведених на місцях козацьких поселень, Богородицької фортеці, на місці Берестецької битви, фортеці в Жаботині та на о. Мала Хортиця не дали науці знахідок бажаної власної монети Богдана Хмельницького.

Серед досліджених та проаналізованих українським науковцем О. Бакальцем скарбів, знайдених на території Гетьманщини, зокрема 494 тезаврацій, зафіксованих дослідником на 2007 р., у складі жодної також не виявлено монету, яка б мала ознаки, необхідні для ідентифікації її як монети емісії гетьмана Богдана Хмельницького¹. Загалом О. Бакалець указує на відсутність монети Богдана Хмельницького у 2500 скарбах, відомих нумізматичній науці².

Не підтверджує факту карбування козацькими гетьманами власних монет і А. Бойко-Гагарін, який на основі проведеного глибокого аналізу зафіксованих знахідок приватних підробок на території України не встановив такої групи монет, хоча і виділив регіони з найбільшою концентрацією знахідок підробок, де і справді могли бути локалізовані центри підпільного виготовлення монет³. Хоча в дослідженні групи ідентичних фальсифікатів прибалтійських солідів з Черкащини вчений указує на їх характерність суто для зазначеного регіону⁴. Можна, звісно, висловити припущення про те, що саме ці монети стосуються емісій за наказом гетьмана, але, на нашу думку, пошук потенційних монет варто здійснювати серед більш якісних підробок. При цьому описані підробки з Черкащини і справді, найімовірніше, належать приватним фальшивомонетникам, що не мали відношення до владних структур Гетьманщини.

Проте, беручи до уваги різке збільшення нумізматичного скарбового матеріалу, здобутого приватними пошуковцями за останні майже 20 років, став можливим розвиток у вивченні питання карбування українськими гетьманами власних монет. При цьому пророчими стали слова М. Котляра про те, що час відповіді на це питання настане в майбутньому, коли його зможуть забезпечити нові знахідки. Учений наголошує, що, на його думку, «цю нелегку роботу нумізмати зможуть виконати в майбутньому, встановивши технічні особливості перелічених монет, насамперед, шляхом визначення послідовності лицьових та зворотних штемпелів, якими карбували ці монети. Подібна операція дасть можливість окреслити замкнені групи монет, що не матимуть відношення до офіційних монетних дворів тогочасної Польщі. Такі монети можна буде вважати фальшивими, з певною обережністю, відносити частину з них до монетного двору Дорошенка у Лисянці»⁵. Вважаємо, що цей час настав сьогодні.

Т. Ігером опубліковано низку різноманітних срібних підробок трояків; укладач каталогу обрав принцип демонстрації якомога більшої колекції різновидів цих підробок без указання місць їх знахідок, а також виділення характерних регіональних типів⁶. Ми обрали інший шлях

¹ Бакалець О.А. Монетні скарби як джерело вивчення грошового обігу Гетьманщини (1648-1764 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата іст. наук: спец. 07.00.06. Київ, 2007. С. 8.

² Бакалець О.А. Організація фінансової справи та карбування власних монет за гетьманування Б.Хмельницького. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 7. Серія: Історія. Вінниця, 2003. С. 16.

³ Бойко-Гагарін А.С. Фальшивомонетничество в Центральной и Восточной Европе в эпоху Средневековья и раннего Нового времени. Киев: Украинская конфедерация журналистов, 2017. 560 с.; Бойко-Гагарін А. С. К вопросу о возможности чеканки гетманом Богданом Хмельницким фальшивых монет. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з нагоди 419-річчя від дня народження гетьмана Богдана Хмельницького [«VIII Богданівські читання»]. Черкаси, 2014. С. 118 – 122; Бойко-Гагарін А.С. Новые данные о фальшивых проволочных копейках Петра I Алексеевича (1696-1725). Банкаўскі веснік. Мінск, Сакавік 2014. С. 40-41; Бойко-Гагарін А.С. Монети Центральної та Східної Європи XIV – XVII ст.: процеси виготовлення та фальшування: дис. ... кан. істор. наук: 07.00.06 / Бойко-Гагарін Андрій Сергійович. Кіровоград, 2014. 227 с.; Бойко-Гагарін А.С. Група ідентичних фальшивих шведських солідів XVII ст. зі знахідок Черкаської області. Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Вип. 25. Київ, 2016. С. 133 – 137.

⁴ Бойко-Гагарін А.С. Група ідентичних фальшивих шведських солідів XVII ст. зі знахідок Черкаської області. Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Випуск 25. Київ, 2016. С. 133-137.

⁵ Котляр М.Ф. Грошовий обіг на території України доби Феодалізму. Київ: Наукова думка, 1971. С. 114.

⁶ Iger T. Katalog trojakow polskich. Warszawa, 2008.

наукового опрацювання цих підробок, виокремивши найбільш масові та характерні для України типи. Нашу увагу привернув той факт, що найбільше у монетних знахідках Черкаської, Полтавської та Київської обл. трапляються срібні підробки трояків за прототипом монет Краківського монетного двору 1618-1624 рр., що є найбільш масовими трояками, які перебували у грошовому обігу.

Щодо можливих типів підробок монет, які можна віднести до таємної емісії козацьких гетьманів, зазначимо, що ми попередньо уклали каталог таких потенційних монет, опираючись на новітні монетні знахідки з території Гетьманщини¹. Зафіксовані в попередніх дослідженнях численні знахідки підробок монет дрібних номіналів за прототипом монет Речі Посполитої з території Київської та Чернігівської обл. дали нам можливість висловити припущення про тривале виготовлення фальшивих монет у Лисянці².

Грунтуючись на даних попередніх публікацій та на основі матеріалів із каталогу штемпельних різновидів півтораків, до монет, що могли гіпотетично бути виготовленими за наказом Богдана Хмельницького, ми можемо умовно віднести імітації півтораків, виготовлені із застосуванням срібла (Рис. 2)³. А тому ми розглядаємо срібні підробки півтораків як можливий результат грошових емісій за наказом українських гетьманів, не виключаючи карбування частини цих монет і за ініціативою приватних осіб, подібно до більшості підробок, виготовлених методом нанесення поверхневого покриття. Аналізуючи новітні знахідки монет в Україні, ми виявили більше 500 штемпельних різновидів фальшивих солідів, емісія яких може з високим ступенем імовірності належати козацьким гетьманам⁴. Так, зокрема, у скарбових комплексах, тезаврація яких датується 1660-ми рр., вирізняється півторак із датою «1622», що має високий хрест у зображенні держави та напис цифри «2», який не був характерним для півтораків державного карбування⁵.

Збагачення гетьманів за рахунок емісії монет відоме з історії Речі Посполитої. К. Філіповим та Б. Куклік проведено дослідження групи мідних шелягів для Литви часів Яна Казимира, які були офіційно карбовані на монетному дворі в Уяздові зі знаком мінцмейстера «Сліповрон» та призначалися для покриття витрат гетьмана Вінцентія Гонсевського, понесених у військових кампаніях Речі Посполитої проти Московії⁶.

Тогочасні підробки за прототипом оригінальних монет Речі Посполитої часів короля Сигізмунда III Вази, які могли бути карбованими за наказом українських гетьманів, ми частково опублікували у каталозі трояків та шостаків зазначеного польського монарха⁷. У виданні об'єднано монети з приватного зібрання О. Литвинчука, а також нові випадкові одиничні знахідки з Черкаської обл., про які автору повідомили місцеві краєзнавці та нумізмати.

Нова монетна ординація у Речі Посполитій, прийнята рішенням короля Яна II Казимира, кардинально змінила курсові співвідношення монет та вимагала обмінювати старі монети на

¹ Нечитайло В.В. Каталог монет України періоду козаччини XV-XVIII ст. Київ: Київська книжково-журнальна фабрика, 2011. 60 с.

² Нечитайло В.В. Українські монети Визвольної війни періоду 1648-1654 рр. та монети Петра Дорошенка періоду 1665-1676 рр. Збірник наукових праць. Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле та сучасність. Львів, 2005. С. 225.

³ Нечитайло В.В., Замаховський Є.І. Каталог монет XVII ст. 1/24 талера карбованих у Речі Посполитій і на пов'язаних з нею територіях. Київ: Huss, 2016. С. 167-174.

⁴ Нечитайло В.В. Каталог монет України періоду козаччини XV-XVIII ст. Київ: Київська книжково-журнальна фабрика, 2011. С. 4.

⁵ Нечитайло В.В., Замаховський Є.І. Каталог монет XVII ст. 1/24 талера карбованих у Речі Посполитій і на пов'язаних з нею територіях. Київ: Huss, 2016. С. 176.

⁶ Куклік Б., Филиппов К. Медные шеляги полевого гетмана Винцента Гонсевского великого подскарбия литовского. Банковский вестник. № 4 (33). Минск, 2006. С. 73-74.

⁷ Нечитайло В.В. Єрмаченко І.Г., Замаховський Є.І. Каталог трояків та шестаків Сигізмунда III Вази (1618-1627 рр.). Київ: ЮСТОН, 2018. С. 40.

нові за чітко врегульованим королем курсом¹. Саме цей факт, на нашу думку, міг спонукати гетьманські адміністрації до виготовлення власних монет.

На думку Р. Шуста, Іваном Виговським було налагоджено карбування імітацій монет Кримського ханства у м. Торговиці, що невдовзі припинилося через непопулярність кримської та турецької монети серед населення Гетьманщини². Після невдалої спроби налагодження карбування монет у Торговиці гетьманом Іваном Виговським було налагоджено карбування монет у Лисянці, де, на думку Р. Шуста, виготовлялись імітації шостаків Сигізмунда III та Яна II Казимира³. Г. Козубовським наводяться свідчення з архівних джерел про спроби пошуку за наказом гетьмана Івана Виговського срібної руди на пагорбах Києва, що не увінчалися успіхом⁴.

У березні 1658 р. Іваном Виговським було укладено Гадяцький трактат із Річчю Посполитою, згідно з яким території Чернігівського, Київського та Брацлавського воєводств мали сформувати окрему автономну частину – Велике князівство Руське, яке також мало б право на карбування власної монети на відновленій монетарні у Києві⁵. В. Рябцевич вважав, що однією з причин бажання українського гетьмана отримати монетну регалію було засилля мідної неповноцінної монети⁶. Плани Івана Виговського щодо карбування у Києві чи іншому українському місті власної монети Великого князівства Руського, подібної до польсько-литовських монет, не здійснились, а наступним українським гетьманом, який продовжив спроби налагодження карбування монет в Українській козацькій державі, став Петро Дорошенко.

Досліджуючи імітацію шведських, польсько-литовських та бранденбурзько-прусських солідів у Молдавському князівстві на монетарні в Сучаві, О. Огуй наводить дані про втечу монетного майстра Єнакія Златаря до «країни козаків» у м. Рашків⁷. Можна припустити, що згаданий у документі майстер міг згодом карбувати монети для гетьмана Петра Дорошенка.

Г. Козубовський зазначає, що на монетах Петра Дорошенка «повинен був бути портрет короля Яна Казимира з відповідними легендами – іменем короля та його титулами. На реверсі – відповідна символіка із датою випуску. Монети Руського Князівства на реверсі могли мати герб Київської землі – архангела Михаїла, традиції зображення якого сягають XVI ст. Міг зображатися комбінований герб із символами київського, брацлавського та чернігівського князівств, козак з мушкетом та шаблею – розповсюджена емблема печаток Війська Запорозького. Під портретом короля або на реверсі повинен був бути знак монетного двору, скоріше за все, Києва»⁸. Дослідник називає найбільш імовірну дату виготовлення за ініціативи Петра Дорошенка власних монет у Лисянці – жовтень – листопад 1671 р. під час перебування там гетьмана⁹.

Ми цілком підтримуємо позицію В. Шугаєвського щодо визначення монет Петра Дорошенка, карбованих у Лисянці. «Дорошенко дійсно вибивав таку монету в період між 1669-1673 рр. Але чи була це властиво українська монета? Звичайно – ні: це була підробка під польську монету Яна-Казимира, «воровская» монета (за виразом московських джерел), яка не мала ніяких

¹ Шуст Р.М. Нумізматика. Історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Навч. пос. 2-ге вид. Київ: Знання, 2009. С. 134.

² Там само. С. 168.

³ Там само. С. 168-169.

⁴ Козубовський Г.А. Проблема карбування власної монети в Україні в XVII ст. Магістеріум. Археологічні студії. Випуск 6. Київ: Києво-Могилянська академія, 2001. С. 42.

⁵ Шуст Р.М. Нумізматика. Історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Навч. пос. 2-ге вид. Київ: Знання, 2009. С. 167-168.

⁶ Рябцевич В.Н., Титок В.А. Русская монетная медь XVII века в кладах Белоруссии и Украины. Доклады к конференции по археологии Белоруссии (март 1969). Древности Белоруссии. Минск, 1969. С. 432.

⁷ Огуй О.Д. Сучавський монетний двір у XVII ст.: емісії монет і фальшивок-«домніц» (на монетному та архівному матеріалі). Спеціальні історичні дисципліни. Питання теорії та методики. Число 22-23. Київ, 2013. С. 422.

⁸ Козубовський Г.А. Проблема карбування власної монети в Україні в XVII ст. Магістеріум. Археологічні студії. Випуск 6. Київ: Києво-Могилянська академія, 2001. С. 41.

⁹ Там само. С. 43.

ознак українського грошового знаку»¹. М. Котляр запропонував шлях пошуку таких монет, визнаючи імовірним віднайдення монет Петра Дорошенка серед фальшивих шостаків львівського карбування та мідних солідів Яна Казимира².

У Лисянці, захопленій російськими стрільцями під керівництвом Івана Самойловича, в 1674 р. було виявлено устаткування для карбування монет та затримано Янка Гранковського, якого пізніше було залучено до карбування імітацій польсько-литовських монет у Севську³. Як удадо зазначає Г. Козубовський, надані Янком Гранковським під час допиту у Малоросійському приказі свідчення могли бути отриманими під тиском або тортурами, що зумовлює імовірність їх неправдивості⁴.

А. Калиновський на основі аналізу тогочасних підробок шостаків Яна II Казимира, які були виготовлені з низькопробного срібла і трапляються на території України як випадкові одиничні знахідки, припустив, що саме вони можуть бути продуктами підпільних гетьманських монетарень. Дослідник описує монети з датами на полі «1669» та «1666» (за умови, що остання цифра «6» у даті перевернута), а також з літерами CL, що імітують та викривлюють знаки мінцмейстера. Досліджені А. Калиновським срібні імітації шостаків за метричними характеристиками близькі до оригінальних монет, оскільки вони мають вагу 3,36 гр. та пробу 345 проміле. Головною особливістю цих монет (Рис. 1) виступає спосіб їхнього виготовлення – застосування вальцювального станка. Про це Антоном Калиновським вдало зроблено зауваження, що прості фальшивомонетники з рядових верств населення не могли мати доступу до такого високотехнологічного на той час обладнання. Це свідчить на користь висновку про можливе продукування таких підробок у професійній монетарні, організованій владною особою, ймовірно, гетьманом. Срібний сплав та близьку до оригінальних монет пробу дослідник вважає аргументом масового карбування. Факт фіксації двох таких знахідок в Угорщині наводить дослідника цих підробок на думку, що вони могли використовуватись в іноземних закупівлях⁵.

Знахідки тогочасних підробок за прототипом шостаків Речі Посполитої відомі не лише в Гетьманщині, відома й імітація шостака із неповною датою «166(?)», опублікована у роботі В. Шлапінського та С. Білопольського, із зібрання Державного музею у Кракові (Інв. № MNK Cz. № 2333)⁶. Ми не можемо піддавати сумніву сучасні дослідження львівського монетного карбування за часів Яна II Казимира, представлені у роботах відомого українського дослідника В. Шлапінського⁷. Тим більше, що основою вивчення продукції монетарні стала його приватна колекція. Але напрям пошуку гетьманських монет серед шостаків був, найімовірніше, загалом правильним.

На думку про причетність гетьманської адміністрації до виготовлення монет нас наштотували висновки А. Бойка про географію карбування монет в Україні, де дослідником наведені припущення про існування центрів емісії монет у Лохвиці, Пирятині, Веприку,

¹ Шугаєвський В.А. До питання про грошовий обіг на Україні в XVII віці. Науковий збірник за 1924 рік. Записки Українського наукового товариства в Києві історичної секції ВУАН. Том XIX. Київ: Державне видавництво України, 1925. С. 57.

² Котляр М.Ф. Грошовий обіг на території України доби Феодалізму. Київ: Наукова думка, 1971. С. 114.

³ Шуст Р.М. Нумізмати́ка. Історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Навч.пос. 2-ге вид. Київ: Знання, 2009. С. 169.

⁴ Козубовський Г.А. Проблема карбування власної монети в Україні в XVII ст. Магістеріум. Археологічні студії. Випуск 6. Київ: Києво-Могилянська академія, 2001. С. 43.

⁵ Калиновський А. Шостак Яна Казимира 1669 г. подражания, фальшивки или оригиналы? *Studia I Materialy. Forum Numizmatyczne, Pieniadz I Mennice*. № 2. Bialystok, 2016. S. 189-194.

⁶ Szlapinskij W., Bielopolskij S. Monety koronne Jana Kazimierza, bite w mennicach zarządzanych przez Andrzeja i Tomasza Tymfow w latach 1662-1667 (przypisanie do poszczegolnych mennic). *Lwow*, 2003. S. 75.

⁷ Шлапінський В. Процес виготовлення монет на Львівському монетному дворі у 1656-1657 рр. Матеріали міжнародної наукової конференції. Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле і сучасність. м. Львів, 14-15 травня 2004. Львів, 2005. С. 229-230. Його ж. Шлапінський В. Чотири етапи діяльності монетного двору у Львові (1656-1663). Львівські нумізмати́чні записки. № 1. Львів, 2004. С. 21.

Кобеляках, Келеберді, Тарасівці (Полтавська обл.) та Орлівці (Дніпропетровська обл.)¹ на додачу до відомих центрів офіційного карбування державних монет. На жаль, дослідником не наведено вагомих підтверджень власних гіпотез, а викладені припущення не підкріплені архівними джерелами чи матеріалами археологічних пошуків на цій території. Але на особливу увагу заслуговує фігурування у наведеному переліку міст міста Келеберда, де науковцями вже були опубліковані свідчення про знахідки підробок. На нашу думку, ця місцевість, імовірно, також може розглядатись як потенційний центр емісії монет козацькими гетьманами.

Досліджуючи фальсифікати московських монет, в попередніх публікаціях ми висловили гіпотезу щодо можливої причетності гетьмана Данила Апостола до виготовлення фальшивих мідних полушок². Хоча документальних достовірних свідчень про підробку полушок за наказом Данила Апостола ми не знаходимо у фондах державних архівів, а широке різноманіття відомих на сьогодні підробок для обігу за зразком полушок Петра I не дає змоги встановити єдиний нелегальний центр їхнього виготовлення на території Гетьманщини.

Виходячи із наведеного вище масиву фактів, ми припускаємо, що, очевидно, монетами, карбованими від імені та за ініціативою українських гетьманів, могли бути монети середнього номіналу, виготовлені зі срібла. Срібні підробки трояків та шостаків ми окремо виділяли у складеному спільно з Є. Замаховським та І. Єрмаченко каталозі, присвяченому штемпельним різновидам монет цих номіналів, у якому введено до наукового обігу низку раніше невідомих нумізматичній науці різновидів цих монет з оформленням окремих елементів поля та варіантами легенди, а також підробки за прототипом цих монет зі срібла. На нашу думку, названі монети випускались у 1648-1658 рр., про що свідчить їх присутність у скарбових знахідках аж до 1690-х рр.³

Ми погоджуємось із позицією М. Котляра в тому, що навіть визначені та доведені тогочасні імітації, карбовані козацькими гетьманами, не можна відносити до власне українських монет⁴. Не дозволяє застосовувати таку ідентифікацію цілковита таємність процесу виготовлення та відсутність на них імен гетьманів та назви держави – законного емітента.

Але, на нашу думку, емісія за дорученням козацьких гетьманів була реальною, про що переконливо свідчить проведений і викладений вище аналіз нових українських скарбів, де трапляються монети, характерні для карбування гетьманами, на чому неодноразово наголошували попередники.

Висновки.

Отже, із викладеного вище можна зробити наступні висновки. До монет, що могли гіпотетично бути виготовленими за наказом Богдана Хмельницького, ми можемо умовно віднести імітації півтораків, виготовлені із застосуванням срібла. Водночас ми визначаємо срібні підробки півтораків як можливі емісії за наказом українських гетьманів, не виключаючи карбування частини цих монет і за ініціативою приватних осіб, як і більшості підробок, виготовлених методом нанесення поверхневого покриття. Аналізуючи новітні знахідки монет в Україні, нам вдалося виявити більше 500 штемпельних різновидів фальшивих солідів, емісія яких може належати і Богдану Хмельницькому. Ми припускаємо, що монетами, карбованими від імені та за ініціативою Петра Дорошенка, могли бути монети середнього номіналу, виготовлені зі срібла. На наше глибоке переконання, емісія з доручення козацьких гетьманів була реальною, про що свідчить проведений і викладений вище аналіз нових українських скарбів, серед яких

¹ Бойко А.П. Географія монетного карбування на території України другої половини XVII ст. Зб. наук. праць. «Історико-географічні дослідження в Україні». Київ: «Наукова думка», 1994. С. 153-154.

² Нечитайло В.В. Каталог монет України періоду козаччини XV-XVIII ст. Київ: Київська книжково-журнальна фабрика, 2011. С. 51-5.

³ Нечитайло В.В. Єрмаченко І.Г., Замаховський Є.І. Каталог трояків та шестаків Сигізмунда III Вази (1618-1627 рр.). Київ: ЮСТОН, 2018. С. 19-20.

⁴ Котляр М.Ф. Грошовий обіг на території України доби Феодалізму. Київ: Наукова думка, 1971. С. 113.

трапляються монети, характерні для карбування гетьманами, щодо яких і висловлювали припущення попередники.

Література

1. Iger T. Katalog trojakow polskich. Warszawa, 2008. 330 s.
2. Szlapinskij W., Bielopolskij S. Monety koronne Jana Kazimierza, bite w mennicach zarządzanych przez Andrzeja i Tomasza Tymfow w latach 1662-1667 (przypisanie do poszczegolnych mennic). Lwow, 2003. 60 s.
3. Бакалець О.А. Монетні скарби як джерело вивчення грошового обігу Гетьманщини (1648-1764 pp.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата іст. наук: спец. 07.00.06. Київ, 2007. 15 с.
4. Бакалець О.А. Організація фінансової справи та карбування власних монет за гетьманування Б.Хмельницького. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 7. Серія: Історія. Вінниця, 2003. С. 12-18.
5. Бойко А.П. Географія монетного карбування на території України другої половини XVII ст. Зб. наук. праць. «Історико-географічні дослідження в Україні». Київ: «Наукова думка», 1994. С. 153-154.
6. Бойко-Гагарин А. С. К вопросу о возможности чеканки гетманом Богданом Хмельницким фальшивых монет. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з нагоди 419-річчя від дня народження гетьмана Богдана Хмельницького [«VIII Богданівські читання»]. Черкаси, 2014. С. 118-122.
7. Бойко-Гагарин А.С. Новые данные о фальшивых проволочных копейках Петра I Алексеевича (1696-1725). Банкаўскі веснік. Мінск, Сакавік 2014. С. 40-41.
8. Бойко-Гагарин А.С. Фальшивомонетничество в Центральной и Восточной Европе в эпоху Средневековья и раннего Нового времени. Киев: Украинская конфедерация журналистов, 2017. 560 с.
9. Бойко-Гагарин А.С. Група ідентичних фальшивих шведських солідів XVII ст. зі знахідок Черкаської області. Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Випуск 25. Київ, 2016. С. 133-137.
10. Бойко-Гагарин А.С. Монети Центральної та Східної Європи XIV – XVII ст.: процеси виготовлення та фальшування: дис. ... кан. істор. наук: 07.00.06. Кіровоград, 2014. 227 с.
11. Векленко В., Філімонов Д. Археологічне закриття козацької Самарі XVI-XVII ст. Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Випуск 27. Київ: УТОПК, 2018. С. 125-134.
12. Войтюк О. Нові дослідження на полі Берестецької битви. Нові дослідження пам'яток Козацької доби в Україні. Випуск 25. Київ, 2016. С. 34-38.
13. Діденко Я.Л. Середньовічні скарби в фондовому зібранні Національного історико-культурного заповідника «Чигирин». Могилянські читання. Частина 2. Доля музейних зібрань. Київ, 2006. С. 43-48.
14. Калиновский А. Шостак Яна Казимира 1669 г. подражания, фальшивки или оригиналы? Studia I Materialy. Forum Numizmatyczne, Pieniadz I Mennice. № 2. Bialystok, 2016. S. 189-194.
15. Козубовський Г.А. Проблема карбування власної монети в Україні в XVII ст. Магістеріум. Археологічні студії. Випуск 6. Київ: Києво-Могилянська академія, 2001. С. 38-44.
16. Котляр М.Ф. Грошовий обіг на території України доби Феодалізму. Київ: Наукова думка, 1971. 174 с.
17. Куклик Б., Филиппов К. Медные шеляги полевого гетмана Винцента Гонсевского великого подскарбия литовского. Банковский вестник. № 4 (33). Минск, 2006. С. 73-74.

18. Ляшко Ю. Дослідження залишків житлової забудови XVII-XVIII ст. сотенного містечка Жаботина. Збірник матеріалів VI міжнародної науково-практичної конференції Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, присвяченої 150-й річниці від дня народження Михайла Сергійовича Грушевського (1866-1934). Археологія & Фортифікація. Кам'янець-Подільський, 2016. С. 184-185.
19. Маламуж О. Скарб монет XVII ст. (з фондів НІКЗ «Чигирин»). Нові дослідження пам'яток Козацької доби в Україні. Випуск. 9. Київ, 2000. С. 74-80.
20. Нечитайло В.В. Єрмаченко І.Г., Замеховський Є.І. Каталог трояків та шестаків Сигізмунда III Вази (1618-1627 рр.). Київ: ЮСТОН, 2018. 47 с.
21. Нечитайло В.В. Исторические периоды денежного обращения в Украине и их краткая характеристика. Нумизматика и фалеристика. № 2. Киев, 1997. С. 8.
22. Нечитайло В.В. Каталог монет України періоду козаччини XV-XVIII ст. Київ: Київська книжково-журнальна фабрика, 2011. 60 с.
23. Нечитайло В.В. Українські монети Визвольної війни періоду 1648-1654 рр. та монети Петра Дорошенка періоду 1665-1676 рр. Збірник наукових праць. Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле та сучасність. Львів, 2005. С. 224-225.
24. Нечитайло В.В., Замеховський Є.І. Каталог монет XVII ст. 1/24 талера карбованих у Речі Посполитій і на пов'язаних з нею територіях. Київ: Huss, 2016. С. 167-174.
25. Немічева Т. Монетні знахідки XVII століття з фондів ДІАЗ «Хотинська Фортеця». Тези доповідей II наукового семінару. Археологія Буковини: здобутки та перспективи. (м. Чернівці, 6 грудня 2018 р.). Чернівці: Технодрук, 2018. С. 62-63.
26. Огуй О.Д. Сучавський монетний двір у XVII ст.: емісії монет і фальшивок-«домніц» (на монетному та архівному матеріалі). Спеціальні історичні дисципліни. Питання теорії та методики. Число 22-23. Київ, 2013. С. 412-422.
27. Орлик В. М. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період. Кіровоград: Імекс ЛТД, 2007. 377 с.
28. Орлик В.М. До питання методології досліджень проблем економічної історії Російської імперії. Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Вип. 18. Київ, 2011. С. 59-64.
29. Орлик В.М. Інформаційний потенціал WEB-ресурсів у нумізматичних дослідженнях (на прикладі монет держав Хрестоносців). Матеріали наукової конференції з міжнародною участю. Архівознавчі та джерелознавчі галузі знань: проблеми взаємодії на сучасному етапі. 14 березня 2013 р. Київ, 2013. С. 129-133.
30. Петровський М.Н. Чи існувала на Україні власна монета за часів Богдана Хмельницького. Науковий збірник за 1925 рік. Записки Українського наукового товариства в Києві історичної секції ВУАН. Том XXI. Київ: Державне видавництво України, 1926. С. 120-123.
31. Пустовалов В., Пустовалов С. Знахідки монет на острові Мала Хортиця (Байда). Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Випуск 24. Київ, 2015. С. 140-143.
32. Рябцевич В.Н. О чем рассказывают монеты. 2-е изд. Минск: Народная Асвета, 1977. 399 с.
33. Рябцевич В.Н., Титок В.А. Русская монетная медь XVII века в кладах Белоруссии и Украины. Доклады к конференции по археологии Белоруссии (март 1969). Древности Белоруссии. Минск, 1969. С. 427-435.
34. Свешніков І.К. Розкопки на місці Берестецької битви. Тези пленарних і секційних доповідей (результати польових археологічних досліджень 1970-1971 років на території України. XV наукова конференція Інституту археології, присвячена 50-річчю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Одеса, 1972. С. 368-370.
35. Слабченко М.Е. Чи була в Гетьманщині своя монета. Науковий збірник за 1925 рік. Записки Українського наукового товариства в Києві історичної секції ВУАН. Том XX. Київ: Державне видавництво України, 1926. С. 64-66.

36. Чигирик Н., Лищенко А. Монетний скарб XVII ст., знайдений на Чигиринщині. Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Випуск 27. Київ: УТОПК, 2018. С. 116-119.
37. Шалобудов В. Монети з розкопок та зборів на території Богородицької фортеці та її посаду в 2009 році. Нові дослідження пам'яток Козацької доби в Україні. Випуск 19. Київ, 2010. С. 110-111.
38. Шлапінський В. Процес виготовлення монет на Львівському монетному дворі у 1656-1657 рр. Матеріали міжнародної наукової конференції. Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле і сучасність. м. Львів, 14-15 травня 2004. Львів, 2005. С. 229-230.
39. Шлапінський В. Чотири етапи діяльності монетного двору у Львові (1656-1663). Львівські нумізматичні записки. № 1. Львів, 2004. С. 21.
40. Шугаєвський В.А. До питання про грошовий обіг на Україні в XVII віці. Науковий збірник за 1924 рік. Записки Українського наукового товариства в Києві історичної секції ВУАН. Том XIX. Київ: Державне видавництво України, 1925. С. 55-61.
41. Шуст Р.М. Нумізматика. Історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Навч. пос. 2-ге вид. Київ: Знання, 2009. 376 с.
42. Шуст Р.М. Що носили в гаманцях козаки війська Богдана Хмельницького? Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле та сучасність. Львів, 2005. С. 213-221.

References

Bakalets, O. A. (2003) Orhanizatsiia finansovoi spravy ta karbuвання vlasnykh monet za hetmanuvannya B.Khmelnitskoho. [The organization of the finances and minting of the own coins during the rule of B. Khmelnytsky]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho* [The scientific notes of the Vinnitsa state Mykhail Kotsiubynskyi pedagogical university]. (7), 12-18. [in Ukrainian].

Bakalets, O. A. (2007) Monetni skarby yak dzherelo vyvchennia hroshovoho obihu Hetmanshchyny (1648-1764 rr.). [The coin treasures as the source of study of the monetary circulation in Hetman State (1648-1764)]. *Candidates thesis*. 07.00.06. Kyiv. 15 c. [in Ukrainian].

Boiko, A. P. (1994) Heohrafiia monetnoho karbuвання na terytorii Ukrainy druhoi polovyny XVII st. [The geography of the coin minting on the territory of Ukraine in the second half of XVII cent.]. Abstracts of papers: *Istoryko-heohrafichni doslidzhennia v Ukraini* [The historical-ethnographic researches]. Kyiv: «*Naukova dumka*», pp. 153-154. [in Ukrainian].

Boiko-Naharin, A. S. (2014) Monety Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy XIV – XVII st.: protsesy vyhotovlennia ta falshuvannya [The coins of the Central and Eastern Europe XIV-XVII cent.: the processes of the produce and counterfeit]. *Candidates thesis*: 07.00.06. Kirovohrad. 227 p. [in Ukrainian].

Boiko-Naharin, A. S. (2016) Hrupa identychnykh falshyvykh shvedskykh solidiv XVII st. zi znakhidok Cherkaskoi oblasti. [The group of the identical Swedish solidi of XVII cent. excavated in Cherkassy region]. *Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoi doby v Ukraini* [The new research of the Cossack times in Ukraine]. (25), 133-137. [in Ukrainian].

Bojko-Gagarin, A. S. (2014) K voprosu o vozmozhnosti chekanki getmanom Bogdanom Hmel'nickim fal'shivnykh monet [On the question of the possibility of Hetman Bohdan Khmelnytsky has forging the coins]. *Proceedings of the Conference to the 419 annual of the hetman Bohdan Khmelnytsky's birth. VIII Bogdanivs'ki chitannja*. (pp. 118-122). Cherkasi. [in Russian].

Bojko-Gagarin, A. S. (2014) Novye dannye o fal'shivnykh provolochnykh kopejках Petra I Alekseevicha (1696-1725) [The new data about the counterfeit wire kopecks of Peter the Great (1696-1725)]. *Bankay'ski vesnik*. [The bank herald]. Minsk. pp. 40-41. [in Russian].

Bojko-Gagarin, A. S. (2017) Fal'shivomonetnichestvo v Central'noj i Vostochnoj Evrope v jepohu Srednevekov'ja i rannego Novogo vremeni [The coin counterfeit in Central and Eastern Europe in the Middle age and Modern times]. Kiev: *Ukrainskaja konfederacija zhurnalistov*. 560 s. [in Russian].

Chyhyryk, N.; Lyshenko, A. (2018) Monetnyi skarb XVII st., znaidenyi na Chyhyrynshchyni [The coin treasure of XVII cent. from the Chyhyryn region]. *Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoi doby v Ukraini* [The new investigations of the Cossack period in Ukraine]. (27), 116-119. [in Ukrainian].

Didenko, Ya. L. (2006) Serednovichni skarby v fondovomu zibranni Natsionalnoho istoryko-kulturnoho zapovidnyka «Chyhyryn» [The middle age treasures in the collection of the National historic-cultural reservation «Chyhyryn»]. *Mohylianski chytannia. Dolia muzeinykh zibran.* [Mohylianski readings. The fate of the museum collections]. Part 2. pp. 43-48. [in Ukrainian].

Iger, T. (2008) Katalog trojakow polskich. Warszawa [The catalogue of the Polish three grosz coins]. [in Polish].

Kalinovskij, A. (2016) Shostak Jana Kazimira 1669 g. podrazhanija, fal'shivki ili originaly? [The six grosz of John II Casimir: the imitations, counterfeit or original?]. Abstract of papers. *Forum Numizmatyczne, Pieniadz I Mennice* [The numismatic forum. The money and mints]. (2), 189-194. [in Russian].

Kotliar, M. F. (1971) Hroshovy obih na terytorii Ukrainy doby Feodalizmu [The money circulation in Ukraine in Feudal period]. Kyiv: *Naukova dumka*. [in Ukrainian].

Kozubovskiy, H. A. (2001) Problema karbuvannia vlasnoi monety v Ukraini v XVII st. [The problem of the own coin minting in Ukraine in XVII cent.]. *Mahisterium. Arkheolohichni studii* [Magisterium, The archeological studies]. (6), 38-44. [in Ukrainian].

Kuklik, B.; Filippov, K. (2006) Mednye sheljagi polevogo getmana Vincenta Gonsevskogo velikogo podskarbij litovskogo. [The copper szelags of the «field» hetman Vincent Gonsevskij the great counter of Lithuania]. *Bankovskij vestnik*. [The Bank herald], (33). 73-74. [in Russian].

Liashko, Yu. (2016) Doslidzhennia zalyskhiv zhytlovoi zabudovy XVII-XVIII st. sotennoho mistechka Zhabotyina. [Study of the remains of residential buildings XVII-XVIII centuries in the «sotenne» town of Jabotin]. *Arkheolohiia & Fortyfikatsiia*. [Archeology and fortification]. pp. 184-185. [in Ukrainian].

Malamuzh, O. (2000) Skarb monet XVII st. (z fondiv NIKZ «Chyhyryn»). [The treasure of the XVII century coins from the collection of NHCR «Chyhyryn»]. *Novi doslidzhennia pamiatok Kozatskoi doby v Ukraini*. [The new research of the Cossack times in Ukraine]. (9), 74-80. [in Ukrainian].

Nechitajlo, V. V. (1997) Istoricheskie periody denezhnogo obrashhenija v Ukraine i ih kratkaja harakteristika. [The historical periods of the money circulation in Ukraine and its short characteristics]. *Numizmatika i faleristika* [The Numismatics and faleristics], (2), 8. [in Russian].

Nechytailo, V. V. (2005) Ukrainski monety Vyzvolnoi viiny periodu 1648-1654 rr. ta monety Petra Doroshenka periodu 1665-1676 rr. [The Ukrainian coins from the Liberation War 1648-1654 and the coins of Petro Doroshenko in 1665-1676]. Abstract of papers. *Hroshovy obih i bankivska sprava v Ukraini: mynule ta suchasnist* [The monetary circulation and banking in Ukraine: the past and present]. pp. 224-225. [in Ukrainian].

Nechytailo, V. V. (2011) Katalog monet Ukrainy periodu kozachchyny XV-XVIII st. [The catalogue of the Ukrainian coins of the Cossack period XV-XVIII cent.]. Kyiv: *Kyivska knyzhkovo-zhurnalna fabryka*. 60 s. [in Ukrainian].

Nechytailo, V. V.; Yermachenko, I. H.; Zamekhovskiy, Ye. I. (2018) Katalog troiakiv ta shestakiv Syhizmunda III Vazy (1618-1627 rr.). [The catalogue of the three and six grosz coins minted during the reign of Sigismund III Vasa]. Kyiv: *YuSTON*. 47 c. [in Ukrainian].

Nechytailo, V. V.; Zamekhovskiy, Ye. I. (2016) Katalog monet XVII st. 1/24 talera karbovanykh u Rechi Pospolytii i na poviazanykh z neiu terytoriiakh [The catalogue of the XVII cent. 1/24 thaler coins minted in Polish-Lithuanian Commonwealth and connected territories]. Kyiv: *Huss*. pp. 167-174. [in Ukrainian].

Niemicheva, T. (2018) Monetni znakhidky XVII stolittia z fondiv DIAZ «Khotynska Fortetsia» [The coin finds of XVII century from the collection of SHAR «Khotynska Fortetsia»]. Abstract of papers. *Arkheolohiia Bukovyny: zdobutky ta perspektyvy* [The archeology in Bucovina – the results and perspectives]. Chernivtsi: Tekhnodruk. pp. 62-63. [in Ukrainian].

Ohui, O. D. (2007) Suchavskiyi monetnyi dvir u XVII st.: emisii monet i falshyvok-«domnits» (na monetnomu ta arkhivnomu materialy) [The Suceava mint in XVII century: the emission of the «domnits»-coins (on the coin and archival material)]. *Spetsialni istorychni dystsypliny. Pytannia teorii ta metodyky*. [The special historical sciences, the questions of the theory and methods]. (22-23), 412-422. [in Ukrainian].

Orlyk, V. M. (2007) Podatkova polityka Rosiiskoi imperii v Ukraini v doreformeniyi period. [The tax policy of the Russian Empire in Ukraine in the pre-reform period]. Kirovohrad: *Imeks LTD*. 377 c. [in Ukrainian].

Orlyk, V. M. (2011). Do pytannya metodolohiyi doslidzhen' problem ekonomichnoyi istoriyi Rosiys'koyi imperiyi [On the question of the methodology of research on the problems of the economic history of the Russian Empire]. *Problemy istoriyi Ukrayiny XIX – pochatku XX st.* [Problems of the History of Ukraine of XIX – beginning XX cc.] (XVIII), 59–64 (in Ukrainian).

Orlyk, V. M. (2013). Informatsiyni potentsial WEB-resursiv u numizmatychnykh doslidzhenniakh (na prykladi monet derzhav Khrestonostsiv) [The informational potential of the WEB-resources (on example of coins of the Crusader States)]. *Arkhivoznavchi ta dzhereloznavchi haluzi znan: problemy vzaiemodii na suchasnomu etapi* [Archival and source knowledge sciences: problems of interaction at the present stage], pp. 129-133. (in Ukrainian).

Petrovskiy, M. N. (1926) Chy isnuvala na Ukraini vlasna moneta za chasiv Bohdana Khmelnytskoho? [Did the own coin existed in Ukraine during the reign of Bohdan Khmelnytskyi?]. *Zapysky Ukrainskoho naukovoho tovarystva v Kyievi istorychnoi sekti VUAN* [The notes of the Ukrainian science community in Kyiv of the historic section of All-Ukrainian academy of sciences]. (21), 120-123. [in Ukrainian].

Pustovalov, V., Pustovalov, S. (2015) Znakhidky monet na ostrovi Mala Khortytsia (Baida). [The coin finds on the Mala Khortytsia (Baida) island]. *Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoi doby v Ukraini*. [The new research of the Cossack times in Ukraine]. (24), 140-143. [in Ukrainian].

Rjabcevich, V. N. (1977) O chem rasskazyvajut monety [What does the coins talk about]. 2-nd Ed. Minsk: *Narodnaja Asveta*. 399 s. [in Russian].

Rjabcevich, V. N., Titok, V. A. (1969) Russkaja monetnaja med' XVII veka v kladah Belorussii i Ukrainy [The Russian copper coins of XVII century in the treasures of Belarus and Ukraine]. Abstract of papers: *Doklady k konferencii po archeologii Belorussii (mart 1969)*. *Drevnosti Belorussii* [The reports to the conference of archeology of Belarus (March 1969). The antiques of Belarus]. Minsk. pp. 427-435. [in Russian].

Shalobudov, V. (2010) Monety z rozkopok ta zboriv na terytorii Bohorodytskoi fortetsi ta yii posadu v 2009 rotsi. [The coins from the excavations on the territory of the Bohorodytska (The God Mother) fortress and its posts in 2009]. *Novi doslidzhennia pamiatok Kozatskoi doby v Ukraini*. [The new research of the Cossack times in Ukraine]. (19), 110-111. [in Ukrainian].

Shlapynskiy, V. (2004) Chotyry etapy diialnosti monetnoho dvoru u Lvovi (1656-1663). [The four stages of activity of the Lwiv mint (1656-1663)]. *Lvivski numizmatychni zapysky* [The Lwiv numismatic notes]. (1), 21. [in Ukrainian].

Shlapynskiy, V. (2005) Protses vyhotovlennia monet na Lvivskomu monetnomu dvori u 1656-1657 rr. [The process of the coin produce in Lwiv mint in 1656-1657]. Abstract of papers. *Hroshovy obih i bankivska sprava v Ukraini: mynule i suchasnist* [The monetary circulation and banking in Ukraine: the past and present]. pp. 229-230. [in Ukrainian].

Shuhaievskiy, V. A. (1925) Do pytannia pro hroshovy obih na Ukraini v XVII vitsi. [To the question of the money circulation in Ukraine in XVII cent.]. *Zapysky Ukrainskoho naukovoho tovarystva v Kyievi*

istorychnoi seksii VUAN. [The notes of the Ukrainian science community in Kyiv of the historic section of All-Ukrainian academy of sciences]. (19), 55-61. [in Ukrainian].

Shust, R. M. (2005) Shcho nosyly v hamantsiakh kozaky viiska Bohdana Khmelnytskoho? [What were Cossacks from the Bohdan Khmelnytskyi army wearing in wallets?]. *Hroshovyi obih i bankivska sprava v Ukraini: mynule ta suchasnist*. [The monetary circulation and banking in Ukraine: the past and present]. pp. 213-221. [in Ukrainian].

Shust, R. M. (2009) Numizmatyka. Istoriiia hroshovoho obihu ta monetnoi spravy v Ukraini. [Numismatics. The history of the money circulation in Ukraine]. 376 c. [in Ukrainian].

Slabchenko, M. E. (2018) Chy bula v Hetmanshchyni svoia moneta [If there was an own coin in the Hetman State?]. *Zapysky Ukrainskoho naukovoho tovarystva v Kyievi istorychnoi seksii VUAN*. [The notes of the Ukrainian science community in Kyiv of the historic section of All-Ukrainian academy of sciences]. (20), pp. 64-66. [in Ukrainian].

Svieshnikov, I. K. (1972) Rozkopky na mistsi Berestetskoj bytvy. [The excavations on the place of the Berestechko battle]. Abstracts of papers. *XV naukova konferentsiia Instytutu arkheolohii, prysviachena 50-richchiiu utvorennia Soiuzu Radianskykh Sotsialistychnykh Respublik* [The XV science conference of the Institute of archeology, dedicated to the 50th anniversary of the formation of the Union of the Soviet Socialistic Republics]. Odesa. pp. 368-370. [in Ukrainian].

Szlapinskij, W.; Bielopolskij, S. (2003) Monety koronne Jana Kazimierza, bite w mennicach zarzadzanych przez Andrzeja i Tomasza Tymfow w latach 1662-1667 (przypisanie do poszczegolnych mennic). [The crown coins of John Casimir minted in the rented mints by Andrzej and Tomasz Tymf in 1662-1667 (assigned to each mint)]. Lwow. 60 s. [in Polish].

Veklenko, V.; Filimonov, D. (2018) Arkheolohichne zakryttia kozatskoj Samari XVI-XVII st. [The archeological finishing of the Cossack fortress in Samar]. *Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoj doby v Ukraini*. [The new research of the Cossack times in Ukraine]. (27), 125-134. [in Ukrainian].

Voitiuk, O. (2016) Novi doslidzhennia na poli Berestetskoj bytvy. [The new investigations of the field of the Berestechko battle]. *Novi doslidzhennia pamiatok Kozatskoj doby v Ukraini*. [The new research of the Cossack times in Ukraine]. (25), 34-38. [in Ukrainian].

Ілюстрації

Рис. 1. Імітації шостаків Речі Посполитої із датою «1660»¹.

Рис. 2. Імітації півтораків Речі Посполитої, виготовлені з низькопробного срібла².

¹ Калиновский А. Шостак Яна Казимира 1669 г. подражания, фальшивки или оригиналы? *Studia I Materialy. Forum Numizmatyczne, Pieniadz I Mennice*. № 2. Bialystok, 2016. S. 189 – 194.

² Нечитайло В.В., Замеховський С.І. Каталог монет XVII ст. 1/24 талера карбованих у Речі Посполитій і на повязаних з нею територіях. Київ: Huss, 2016. С. 167 – 174.